

Odnos Ivana Supeka prema jugoslavenskoj ljevici (1939.-1972.)

Cilj je rada predstaviti akademika Ivana Supeka kao pripadnika lijeve inteligencije, koji je unatoč svojoj ideološkoj opredijeljenosti kritizirao jugoslavensku ljevicu i njezin dominirajući marksistički diskurs. Na taj je način Supek, nasuprot partijske (marksističke), razvijao novu teoriju ljevice u okviru Kopenhagenske škole te ideja hrvatske prijeratne ljevice i ZAVNOH-a. Središnji dio rada čini Supekova teza prema kojoj je izvršena boljševizacija NOB-a i ljevice od strane, kako sam navodi, crvenih radikala što je pridonijelo omalovažavanju zasluga hrvatskih ljevičara u pobjedi u II. svjetskom ratu. S obzirom da je djelovanje Ivana Supeka većim dijelom zakopano u šutnju, cilj rada nije dati konačan prikaz ili cjelokupnu analizu djelovanja, nego otvoriti prostor novim spoznajama i raspravama o Supekovom djelovanju i njegovim tezama te dokinuti njegovu marginalizaciju, kako u historiografskom tako i u širem društvenom kontekstu.

Ključne riječi: ljevica, Kopenhagenska škola, marksizam, boljševički udar, dijalektički materijalizam, ZAVNOH, Hrvatsko proljeće, boljševici

Uvod

Akademik Ivan Supek¹ prešao je intrigantan put od, kako je sam navodio, po-
božnog ministranta preko partizana do krivovjernika, optuženog za falsificiranje

---

1 Ivan Supek (Zagreb, 1915. – Zagreb, 2007.) nakon mature (1934.) i upisa na Filozofski fakultet u Zagrebu nastavlja studij u Zürichu, Leipzigu te Parizu. Nakratko se vraća u Zagreb odakle ponovno odlazi u Leipzig, tada prvo istraživačko središte u kojem su djelovali Heisenberg, Van der Waerden, von Weizscker i dr. Nakon što je diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Supek u Leipzigu 1940. doktorira na području teorijske fizike pod mentorstvom Wernera Heisenberga. Nakon doktora i izlaska iz Gestapovog zatvora (Heisenberg ga uspijeva osloboditi pod izlikom da mu je potreban za daljnja istraživanja) Supek se 1943. pridružuje partizanima, djelujući uglavnom u okviru Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Nakon rata preuzima katedru teorijske fizike, a 1950. povjereno mu je osnivanje Instituta Ruđer Bošković. Kao teorijski fizičar stekao je veliki međunarodni ugled; unatoč tomu nakon sloma Hrvatskog proljeća našao se u društvenoj izolaciji punih 15 godina.

Narodnooslobodilačke borbe (NOB). Upravo je zbog potonjeg često ignoriran od strane poratne historiografije, premda je bio svjedok te aktivni sudionik mnogih povijesnih zbivanja (zagrebački revizionizam, II. svjetski rat, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske – ZAVNOH, Hrvatsko proljeće). Iako se već u ranoj mladosti opredijelio za ideje političke ljevice,² veći je dio svoga društvenog djelovanja upozoravao kako je dominantni marksistički diskurs na ljevici nespojiv s autentičnom ljevicom koja utjelovljuje slobodu pojedinca. Upravo je to jedan od razloga, prema don Ivanu Grubišiću, zašto je Ivan Supek zanemaren i prešućivan u društvenoj svijesti.³ Don Grubišić ističe kako se Supek nije uklapao u „veliku politiku“ – stoga ga je vlast jednostavno marginalizirala.⁴ To je, između ostaloga, rezultiralo prešućivanjem u okviru historiografskog diskursa nakon 1945. godine, koje traje sve do danas.

Njegovo permanentno propitivanje ljevice i njezine autentičnosti predstavlja iznimno značajno istraživačko područje, čime Supek prelazi nacionalne okvire intelektualne povijesti. Unatoč tomu što je Supek surađivao s najvećim intelektualcima 20. stoljeća (Nielsom Bohrom, Wernerom Heisenbergom i dr.) te bio član mnogih uglednih svjetskih organizacija (član Stalnog komiteta Pagvaške konferencije, *Citoyens du monde*), postavljen je uz rub jugoslavenske povijesne zbilje. Ova činjenica iznenađuje još više ako se uzme u obzir znanstveni kontekst njegova djelovanja.⁵ Naime, Supek je jedan od utemeljitelja Instituta Ruđer Bošković, stručnjak s velikim međunarodnim ugledom na polju teorijske fizike te osnivač Instituta za filozofiju znanosti i mir. Po formalnom obrazovanju teorijski fizičar i filozof, zahvaljujući svojoj iznimnoj naobrazbi, Supek je bio angažiran u nekoliko znanstvenih disciplina: književnosti, historiografiji, filozofiji i fizici. Time on nadilazi kolektivni identitet intelektualca čime se omogućava interdisciplinarni pristup njegovu djelovanju. Brojna su istraživačka pitanja koja se javljaju pri historiografskom pristupu Ivanu Supeku: od odnosa intelektualca prema ideologiziranom svijetu do pitanja vezanih uz degeneraciju ljevice uslijed razvoja lenjinizma, boljševizma ili maoizma. Supekovo značenje u okvirima intelektualne povijesti očituje se jer on upravo u znanosti i kulturi prepoznaje perjanice pobjede na fašizmu i ratom. S obzirom na činjenicu da je II. svjetski rat pasivizirao mnoge intelektualce, Supek svojom angažiranošću postaje još značajnija figura hrvatske, ali i međunarodne intelektualne povijesti, propitujući službene marksističke dogme, koje ususret II. svjetskom ratu nisu smjele biti dovedene u pitanje. Permanentno je kritički i analitički pristupao gibanjima na ljevici, iako je po vlastitom deklariranju oduvijek bio ljevičar. Na taj je način pridonio stvaranju novog ljevičarskog diskursa, u okviru dominirajućeg marksističkog, koji je odudarao od teza dijalektičkog materijalizma, teorije odraza

2 Američki povjesničar Walter Laqueur navodi kako je opasno svoditi intelektualce u političke okvire. No, u Supekovu slučaju *nema opasnosti* jer se Supek tijekom cijeloga života deklarirao kao ljevičar.

3 Ivan Supek i don Ivan Grubišić 2003. su osnovali građansku inicijativu *Alijansu za mir i pravdu – Glas za čovjeka*. Njihova proklamirana načela temeljna su na humanizmu i kršćanskoj mirotvornosti.

4 Intervju s don Ivanom Grubišićem, 19.2.2014.

5 Supek se u literaturi često navodi kao *otac moderne hrvatske znanosti*.

ili diktature proletarijata. Iako neki povjesničari osporavaju Supekove premise,⁶ one tomu unatoč imaju veliku historiografsku važnost jer predstavljaju osamljenu pojavu uvjerenog ljevičara, a ujedno i najglasnijeg kritičara *izopačenja ljevičarskih ideja*, koje su se *gubile podno Kremlja*.

Cilj je rada, u kontekstu Supekove interpretacije ljevice te kritike dominirajućeg marksističkog diskursa predstaviti te sistematizirati njegov odnos prema jugoslavenskoj ljevici, od sukoba na književnoj ljevici, ili onoga što Supek naziva *prvim boljševičkim udarom* (1939.) do Hrvatskog proljeća, odnosno u Supekovoj interpretaciji *do trećeg boljševičkog udara* (1972.). Tezama o boljševičkim udarima Supek konstruira premisu o boljševizaciji ljevice u okviru Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Supek identificira dvije struje koje su se formirale 1930-ih godina na ljevici. Jednu struju čini radikalizirana ljevica, koja je nastala uslijed prihvaćanja marksističko-lenjinističkih dogmi, i nju Supek definira kao boljševičku struju, a njezine pripadnike naziva crvenim radikalima, boljševicima i dogmaticima. Drugu, umjereniju struju, koja ne prihvaća krute marksističke dogme o dijalektičkom materijalizmu, definira kao lijevodemokratsko krilo koje se razvilo u okviru hrvatske prijeratne inteligencije i ZAVNOH-a. Kao pripadnike prve struje navodi članove Politbiroa (Aleksandar Ranković, Josip Broz, Edvard Kardelj, Milovan Đilas), a kao pripadnike druge struje Andriju Hebranga, Pavla Gregorića,⁷ Božidara Adžiju,⁸ Miroslava Krležu, Zvonimira Richtmanna⁹ i dr.

Supek daje teze o tri boljševička udara na hrvatsku ljevicu uzrokovana odstupanjem hrvatskih ljevičara od proklamirane dogmatske linije. Time ideju ljevice odvajaju od tradicionalnih interpretacija u okviru marksističko-lenjinističkog diskursa, čime je postao *persona non grata* na ljevici, unatoč jasno izraženoj pripadnosti njezinim idejama. Kritizirao je gotovo cijeli poslijeratni historiografski korpus koji je prema njemu prešutio odlučujuću ulogu koju su hrvatska ljevica i Komunistička partija Hrvatske (KPH) imale u pobjedi u II. svjetskom ratu. Na taj je način, Supek smatra, *pobjednička* historiografija *skinula lovorov vijenac* hrvatskoj ljevici prekrivši je šutnjom.¹⁰

6 Dušan Bilandžić suprotstavlja se Supekovoj tezi o postojanju demokratsko lijeve alternative u okviru hrvatskih komunista, u kontekstu strukture ZAVNOH-a, u čiji su rad osim KPH bili uključeni HSS te SDS. Bilandžić smatra kako su navedene stranke bile samo sateliti KPH bez stvarne političke moći. (Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945.-2005.*, Zagreb, 2006., 174.-175.)

7 Pavle Gregorić (1892.-1989.) jedan od osnivača ZAVNOH-a i njegov tajnik.

8 Božidar Adžija (1890.-1941.), osnivač *Radničke čitaonice i biblioteke* te predsjednik *Stranke radnog naroda*

9 Zvonimir Richtmann (1901.-1941.) je, nakon objavljivanja članka „Prevrat u naučnoj slici o svijetu“ u *Pečatu*, bio izvrnut brojnim napadima od strane vrha Partije. Slijedeći grupu njemačkih neomarksističkih filozofa, usprotivio se objektivistički orijentiranom dijalektičkom materijalizmu, što je rezultiralo optužbama za trockizam. Uhićen je nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) te je 1941. strijeljan.

10 U tom kontekstu Supek postavlja pitanje što je to bio hrvatski antifaziizam? Kako pristup Supekovom odnosu prema antifaziizmu zahtijeva dublju analizu koju ovdje nije moguće izvršiti, ovime se pokušava otvoriti dodatni historiografski prostor za pristup Supeku.

Supek ideji ljevice pristupa u kontekstu Kopenhagenske škole teorijske fizike.¹¹ Naime, primjenjujući znanstvene činjenice koje je dokazala navedena škola, ukazivao je na nesklad partijske politike utemeljene na dijalektičkom materijalizmu s modernom znanostu, koja je rušila same temelje onoga što Supek naziva *fanatičnom ljevicom*. Ovakav način ljevičarskog djelovanja znatno se razlikuje od onoga što se uobičajeno smatra *ljevičarstvom*. Supek se na taj način suprotstavlja dominantnoj historiografskoj interpretaciji nakon II. svjetskog rata, prema kojoj je djelovanje hrvatske ljevice označeno kao *devijacija*, *desno skretanje* ili *revizionizam*. Supek navodi kako se dogmatska linija samo *kitila perjem ljevičara*. Upravo je u ovom kontekstu on iznimno bitan za proučavanje hrvatske ljevice mimo stereotipnih paradigmi koje uglavnom uključuju KP kao jedinu struju na ljevici.

Supekove su teze u radu predstavljene na temelju njegovih knjiga, intervjua te razgovora s njegovim dugogodišnjim prijateljem i suradnikom don Ivanom Grubišićem. Za pristup Ivanu Supeku kao nezaobilazan izvor iznimno su važne sljedeće knjige, svojevrsne Supekove autobiografije: *Krivovjernik na ljevici*, *Na prekretnici milenija* te *Tragom duha kroz divljinu*.¹²

Ivan Supek u kontekstu lijeve inteligencije i kopenhagenskog heretizma

Formiranje lijeve inteligencije, prema Mladenu Ivekoviću, obuhvaća razdoblje 1930.-1940. godine, a „lijeva inteligencija počela se u spomenutom razdoblju uključivati i u kulturnu i umjetničku aktivnost u radničkim redovima“.¹³ Brojni su razlozi zašto se jedan dio inteligencije priključio ljevici. Tako su o ulozi intelektualaca i njihovih poriva za sudjelovanjem u NOB-u pisali prethodno spomenuti Mladen Iveković, Jakov Blažević u knjizi *Tražio sam crvenu nit* te Marija-Vica Balen, *Bili smo idealisti...Uspomene jedne revolucionarke*.¹⁴ Treba naglasiti kako se pojam *lijeve inteligencije* ne može u potpunosti poistovjetiti s komunističkom inteligencijom. Tako Iveković ističe kako ovaj

-
- 11 Kopenhagenska škola (Bohr i Heisenberg) dokazala je nemogućnost cijepanja na čisti subjekt i objekt, time je s jedne strane srušila marksističku dogmu o podjeli na materijalnu podlogu i duhovnu nadogradnju. S druge strane, dokazivanjem kako je kretanje atoma nemoguće predvidjeti, srušila je i drugu marksističku dogmu o determiniranosti društvenih procesa. Prenosjenjem prirodnih zakona na društvene, jedan dio intelektualca došao je do zaključka kako se ni društveni procesi ne kreću prema principu determiniranosti odnosno kako u društvu ne postoje principi dijalektičke nužnosti, koji bi prema marksističkom učenju trebali dovesti do stvaranja *komunističke države*. Time je kvantna fizika bila osuđena u SSSR kao *reakciona znanost*, a samim time i u svim nacionalnim komunističkim partijama, pa tako i u KPJ. U SSSR-u bila je zabranjena i Einsteinova teorija relativnosti kao i Freudova psihoanaliza. (Vidi: Božo Kovačević, *Psihoanaliza i ljevica*, Zagreb, 1989.)
  - 12 Ivan Supek, *Krivovjernik na ljevici*, Zagreb, 1992. (prvo izdanje objavljeno je 1980. u Londonu); *Na prekretnici milenija*, Zagreb, 2001.; *Tragom duha kroz divljinu*, Zagreb, 2006.
  - 13 Mladen Iveković, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945.*, knj. I., Zagreb, 1970., 265.
  - 14 Jakov Blažević, *Tražio sam crvenu nit*, Zagreb, 1976.; Marija-Vica Balen, *Bili smo idealisti...Uspomene jedne revolucionarke*, Zagreb, 2009.

pojam „obuhvaća i neke lijeve krugove inteligencije i kulturnih radnika što nisu bili partijsko-politički vezani za KP“, naglašavajući pri tome osnivanje različitih pjevačkih društava, biblioteka i amaterskih kazališta.¹⁵ Pripadnici se hrvatske lijeve inteligencije između dva svjetska rata okupljaju oko književnih časopisa *Plamen*,¹⁶ *Kritika*,¹⁷ *Književna republika*¹⁸ te *Pečat*.¹⁹

Supeka u okviru Ivekovićeve definicije lijeve inteligencije možemo odrediti kao pripadnika hrvatske građanske lijeve inteligencije. U takvom se društveno-političkom kontekstu zalaže za definiciju ljevice koja podrazumijeva slobodu, višestranačje, društveni napredak temeljen na znanstvenim dostignućima te borbu protiv svih oblika totalitarizama. Dijelom lijeve inteligencije Supek postaje još kao student, tj. kao urednik ljevičarski orijentiranog lista *Novi student*.²⁰ Već tada uviđa razliku između proklamirane marksističke dogme i modernih znanstvenih otkrića, pogotovo u odnosu između determinizma (svako je postojanje nužno određeno) i indeterminizma (postojanje apsolutne slobodne volje). Stoga je rasprava oko navedenog odnosa 1939. uznemirila Kulturo udruženje studenata pacifista (KUSP), kao legalno studentsko ljevičarsko udruženje, jer je Partija u ideološkom i političkom smislu bila podvrgnuta Kominterni, tumačeći determinizam kao temeljni stup marksizma, koji samim time nije podlijegao daljnjim preispitivanjima.

Supek stvara novi narativ unutar kojega temeljnim marksističkim postavkama suprotstavlja ideju slobode pojedinca te političkog višestranačja. Na taj način Supek postaje *krivovjernik na ljevici*, odnosno izvanpartijski ljevičar. U skladu s Kopenhagenskom školom tvrdio je kako povijest nije determinirana, kao što su smatrali Marx, Engels i Lenjin, nego je čovjek slobodno biće i upravo ga ta sloboda čini odgovornim za budućnost. Supekov *ljevičarski diskurs* odudarao je od službenog prije svega jer je u njegovom okviru dolazilo do rušenja samih principa marksizma. Takvo je interpretiranje ljevice, prema don Grubišiću, pridonijelo Supekovoj ekskomunikaciji na ljevici, ali i poslijeratnom historiografskom okviru. Teze koje je Supek zagovarao bile su označene kao *desne devijacije*.

Diskrepancija između Supekova interpretiranja ljevice u odnosu na dominantno marksističko očitovale se prilikom izdavanja knjige *Krivovjernik na ljevici*. Upravo je *Krivovjernik* podigao *veliku prašinu* u Jugoslaviji. *Vjesnik* je u broju od 14. rujna 1986., u

15 Mladen Iveković, n. dj., knj.I., 6.

16 *Plamen* su pokrenuli Miroslav Krleža i August Cesarec u Zagrebu. Časopis je ideološki bio vezan za revolucionarni radnički pokret, a izlazio je od 1.1. do 1.8.1919. godine. Ukupno je izašlo 15 brojeva.

17 *Kritika* (1920.-1922.) književni časopis, čiji su urednici bili Stevan Galogaža, Ljubo Wiesner i Milan Begović. Stevan Galogaža 1928. ponovno pokreće *Kritiku* s izrazitom komunističkom orijentacijom. Bio je to ujedno i jedni časopis lijeve inteligencije pred proglašenje Šestosiječanjske diktature.

18 *Književna republika* (1923.-1927.) nastavlja politiku *Plamena*. Urednik je bio Miroslav Krleža.

19 *Pečat* (1939.) pokreće Miroslav Krleža s grupom intelektualaca (Krsto Hegedušić, Zvonimir Richtman i dr.), ukupno je izašlo 15 brojeva. Tekstovi koji su izlazili u *Pečatu* pokrenuli su ono što je kasnije nazvano *sukob na ljevici*.

20 List studenata zagrebačkog sveučilišta.

članku *Idejni zagrljaji sa zločincima*, Supeka označio kao *falsifikatora povijesti* i uvjerenog *hrvatskog separatista* zbog, kako Supek navodi, afirmacije ideja hrvatske prijeratne ljevice i ZAVNOH-a te odbacivanja teze prema kojoj je KPJ jedina zaslužna za pobjedu u II. svjetskom ratu. U prilog stvaranju slike Ivana Supeka kao *državnog neprijatelja* piše i Dušan Bilandžić, navodeći kako ga je CK SKH zadužio da javno napadne Supeka zbog njegova *Krivovjernika na ljevici*: „...što sam naravno, odbio, dodavši da bih to mogao napraviti, ako Supeku dozvole isti prostor u istom glasilu za repliku. Na to je CK SKH digao ruke od zavjere.“²¹ Supek je pak tvrdio kako knjiga ima komunističku platformu, naglašavajući time još jednom razliku u odnosu na interpretaciju komunizma i ljevice u službenom partijsko-marksističkom diskursu, odnosno zlouporabu ideja ljevice od strane *crvenih radikala*.²²

Prvi boljševički udar – odnos KPJ i hrvatske lijeve inteligencija uoči II. svjetskog rata

Preispitivanje idejno-normativnih kategorija političke ljevice u Hrvatskoj odvijalo se u političkom kontekstu Kraljevine Jugoslavije i Šestosiječanjske diktature, u kojem je KPJ bila prisiljena ilegalno djelovati.²³ Osim ilegale koja je otežavala propagandnu djelatnost Partije, dodatni uteg njezinom djelovanju bila je *frakcionaška borba*. Iako se nakon Vukovarskog kongresa činilo da su frakcijske borbe završene,²⁴ međunarodna su gibanja na ljevici itekako utjecala na odnose među ljevičarima na prostoru Kraljevine Jugoslavije, posebno u kontekstu odnosa partijskog vodstva i hrvatske lijeve inteligencije.

Naime, idejno se raslojavanje unutra komunističkog tabora počelo intenzivirati pojavom trockizma, unatoč proklamiranju *stvaranja borbenog jedinstva proletarijata*. *Otac Crvene armije* Lav Trocki 1930-ih godina došao je u sukob sa Staljinom zbog kritike prema kojoj se Boljševička revolucija izrodila u totalitarnu vlast birokracije i time iznevjerila Lenjinove principe. Stoga su kao glavnog krivca za izdaju Revolucije Trocki i njegove pristaše (trockisti) prozvali Staljina. Treba napomenuti kako francuski povjesničar François Furet smatra da je Trocki bio nesposoban provesti kritiku sovjetske

21 Dušan Bilandžić, n. dj., 628.

22 Sintagmom *crveni radikali* Supek obuhvaća gotovo cijeli vrh KPJ koji je slijedio Kominternine dogmatске principe.

23 KP je nakon proglašenja *Obznane* (1920.) bila prisiljena djelovati u ilegali. Unatoč ilegalnom okviru KPJ održavala je plenumе, zasjedanja Izvršnog odbora i konferencije (Prva konferencija KPJ održana je 3.-17.1.1922. godine u Beču.)

24 Na kongresu u Vukovaru 1920. došlo je do konačnog ujedinjenja *lijeve struje* koja se već ranije u okviru Socijaldemokratske radničke partije Jugoslavije (komunisti) izdvojila iz Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije te se u Vukovaru preimenovala u Komunističku partiju Jugoslavije. Ova struja bila je nasuprot socijaldemokratskoj, nazvanoj u jugoslavenskoj historiografiji *desnom ili oportunom* zbog odbijanja prihvaćanja principa revolucionarnog djelovanja.

države pa je istupio protiv Staljina ne ponudivši ništa novo doli lenjinističke polemike.²⁵ Unatoč tomu, veliki je odjek, ali i uspjeh Trockoga, predstavljalo pristupanje francuskog književnika Andréa Bretona Četvrtoj internacionali. Tako su kritike usmjerene na Staljina dobivale značajniji međunarodni kontekst. Ideološka borba odvijala u kontekstu *Moskovskih procesa* u kojima je suđeno najvišim sovjetskim državnim dužnosnicima koji su bili optuženi za podupiranje trockizma ili pak onima poput Buharina koji je bio optužen za desni oportunistički (približavanje seljaštvu i malograđanštini). Što se tiče Staljinovih čistki, većina je jugoslavenskih komunista odbijala povjerovati u točnost takvih tvrdnji. Tako Marija-Vica Balen navodi kako je sve što je stizalo iz SSSR-a smatrano Svetim pismom. Unatoč tomu takve vijesti su, prema Supeku, izazvale krizu svijesti kod hrvatskih komunista.

Iako poslijeratna historiografija dolazak Josipa Broza na čelo KPJ interpretira kao kraj ideoloških sukoba u Partiji,²⁶ situacija na hrvatskoj ljevici ukazuje na drugačiji razvoj događaja. Iz Supekova svjedočanstva vidljivo je kako su događanja u međunarodnom kontekstu imala itekakvog utjecaja na hrvatske prijeratne ljevičare. Stoga Supek navodi: „Začudo, stjecajem okolnosti biva Zagreb uoči II. svjetskog rata žarište sudbinskog sukoba u povijesti europske ljevice.“²⁷ Kao najeklatantniji primjer različitosti hrvatske ljevice u odnosu na dogmatsku struju Partije navodi pojavu *Pečata* 1939. godine. Time je došlo do stvaranja daljnje diskrepancije između hrvatske lijeve inteligencije i komunista u odnosu na Politbiro, koja će u književno-povijesnom kontekstu dobiti naziv *Sukob na ljevici*.²⁸ Iako se na manifestnoj razini činilo kako se radi o književnom i filozofskom sporu između hrvatskih ljevičara i Politbira, ubrzo je postalo jasno kako se radi o dvije različite koncepcije, ne samo poimanja umjetnosti, nego i poimanja društvenih promjena što je rezultiralo optužbama za revizionizam marksističke dogme. Supek pojavu *Pečata* interpretira kao protivljenje političkom tutorstvu i ideologiji Kominterne koje je *izazvalo razdvajanje komunista u cijeloj zemlji* te ju predstavlja kao obranu umjetničkog stvaranja i znanstvenog istraživanja koje odbacuje monolitne dogme staljinizma.

Skretanje od službene linije proklamirane Kominternom, sukladno tadašnjem političkom kontekstu, proglašeno je trockizmom.²⁹ Tako se „U ‘Izvjestaju’ druga Valtera“ (Tita) Kominterni o situaciji u Jugoslaviji, napisanog u rujnu 1939., govori kako

25 François Furet, *Prošlost jedne iluzije. Oglеди o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Zagreb, 1997., 286.

26 Čedomir Đurđević, „Komunistička partija Jugoslavije (1937.-1941.)“, *Priručnik za istoriju međunarodnog radničkog pokreta*, (gl. ur. Ljubinka Krešić), Beograd, 1964., 799-835.

27 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 72.

28 Vidi: Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928.-1952.*, Zagreb, 1970.

29 Trockizam je naziv za marksističku teoriju koja se javlja nakon političkog razmimoilaženja između Staljina i Lava Trockoga. Prema zastupnicima ove struje, boljševička se revolucija izrodila u totalitarnu vlast birokracije i time iznevjerila temeljne Lenjinove principe. Glavnim krivcem za navedenu *devijaciju* proglašen je Staljin. Trocki je u Francuskoj 1938. osnovao Četvrtu internacionalu. (Vidi: Leon Trotsky, „Stalinism and Bolshevism“ (<http://www.marxists.org/archive/trotsky/1937/08/stalinism.htm>, 10.12.2013.)

su trockisti u Jugoslaviji postali aktivniji, ali ‘među radnicima zasad nemaju nikakvog uspjeha’. Ti ‘trockisti djeluju na književnom poprištu, oni u obliku revizije marksizma unose zbrku među inteligencijom.’³⁰ Iako Miroslav Krleža nije bio službeno prozvan za revizionizam, on u *Antibarbarusu*,³¹ koji Supek naziva najvehementnijim odgovorom crvenim radikalima oko Milovana Đilasa, Edvarda Kardelja, Ognjena Price i Radovana Zogovića, brani *Pečatove* suradnike, ističući kako se optužuju bez dokaza za širenje trockizma. Kao konačan obračun s *pečatovštinom*, Supek navodi izlaženje *Književnih sveski*³² u kolovozu 1940., tvrdeći da su *sveske* bile prvo jugoslavensko sistemsko izlaganje staljinizma u svim njegovim aspektima, od književnosti do političke prakse. S druge strane, u predgovoru *Sveski* navodi se kako su one uperene „protiv falsificiranja napredne teorije protiv revizionizma i protiv nesolidnosti svakovrsnih“.³³ Sukladno tomu, reagiranje KPJ prema hrvatskim ljevičarima Supek naziva prvim boljševičkim udarom, od ukupno tri, smatrajući kako nikada prije ni poslije nije bilo i neće biti tako žestoke borbe oko ideja.

Za vrijeme sukoba na ljevici Supek je iznosio argumente protiv teorije odraza, stupa dijalektičkog materijalizma i estetike socijalističkog realizma. Time se postavio na stranu Krleže i Richtmanna. Budući da obje strane, dogmatici i revizionisti, nisu bili dovoljno upoznati s otkrićima moderne znanosti, Supek piše *Svijet atoma*, knjigu koja izlazi prekasno, 1941. godine, kad je Hitlerova najezda prigušila taj spor.³⁴ Tijekom cijeloga života isticao je ovaj sukob na ljevici kao važan povijesni događaj za pobjedu Partije u ratu, dok je službena verzija ovih događanja predstavljena kao devijacija odnosno *zastranjene* dijela Partije. Smatra kako su istinske ljevičarske temelje u Hrvatskoj postavili pripadnici hrvatske prijeratne ljevice, unatoč zaboravu koji je uslijedio nakon 1945. godine.

Kako bi naglasio distinkciju hrvatskih ljevičara u odnosu na dominirajući dogmatiku liniju u Partiji, Supek navodi i suprotno djelovanje KPH u odnosu na partijski vrh. U tom kontekstu ističe odnos hrvatskih ljevičara prema stvaranju Banovine Hrvatske.³⁵ KPJ je negativno ocijenila Sporazum smatrajući kako su „hrvatska i srpska buržoazija zaključile sporazum radi zaštite svojih zajedničkih interesa od mogućih revolucionarnih potresa (...)“.³⁶ Supek ovakav odnos prema stvaranju Banovine interpretira

30 Šime Vučetić, *Krležino književno djelo*, Zagreb, 1983., 189.

31 *Dijalektički antibarbarus* izdan je *Pečatu*, 1939, knj. II, br. 8-9.

32 *Književne sveske* izdaju se kao odgovor na Krležin „Dijalektički antibarbarus“ i općenito na *revizionizma* u *Pečatu*. U *Književnim sveskama* tekstove su, između ostalih, pisali Marko Ristić, Ognjen Prica i Koča Popović.

33 Šime Vučetić, n. dj., 198.

34 Još je uvijek nejasno je li Ivan Supek bio član Komunističke partije. Don Grubišić izjavio je kako mu je Supek u nekoliko navrata istaknuo da nikada nije bio član Partije, unatoč tomu ostaje nejasna njegova povezanost s Partijom tijekom studiranja u Zagrebu.

35 Banovina Hrvatska nastala je 26.8.1939., sporazumom između predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije Dragiše Cvetkovića te predsjednika Hrvatske seljačke stranke Vladka Mačeka.

36 Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije – hrvatski pregled*, Zagreb, 1998., 214.

kao partijsku osudu prilagodljivosti građanskom društvu i žestoku kritiku bilo kojem obliku pokušaja reformiranja dogmatskog marksizma. Takvo je mišljenje odudaralo od *zagrebačke linije komunista* koja je pozdravila sporazum Cvetković-Maček u ime *Stranke radnog naroda* kao i CK KPH, koji je također pozdravio zahtjev za konfederativnim preuređenjem Jugoslavije. Tvrdeći da „sporazum uza sve njegove nedostatke, nejasnoće i privremenosti jedan je pozitivan doprinos rješavanju naših unutrašnjih narodno-političkih problema“.³⁷ Bio je to početak približavanja komunista HSS-u, koji će pridonijeti daljnjem ideološkom raslojavanju unutar KPJ.

Ističući ulogu hrvatske prijeratne ljevice i njezine povezanosti s lijevim krilom HSS-a te navodeći kako su hrvatski komunisti više bili pod utjecajem zapadnih kretanja nego kretanja s Istoka, Supek je na određeni način *trgao* ljevicu na prostoru Hrvatske od dominirajućeg marksističkog dogmatizma i diskursa. Navodi kako težnja za preobražajem društva u Hrvatskoj nije bila rezultat djelovanja *zakonspiriranih komunističkih funkcionera*, nego se crpila iz socijalne europske i američke literature.

Upravo u kontekstu prvog boljševičkog udara možemo analizirati Supekov ljevičarski diskurs koji odudara od proklamiranog Partijskog. Supek smatra da je terminologija vezana uz različite struje na ljevici prilično sporna, posebno u okviru komunističkih partija koje su se pojavila na prostoru Kraljevine Jugoslavije nakon IV. kongresa KPJ. Prema njemu nazivi *lijeva* i *desna* struja ne odgovaraju realnoj političkoj situaciji, pa upotrebljava termine *crvenoradikalno* (boljševičko) i *lijevodemokratsko* (hrvatska prijeratna ljevica i ZAVNOH) krilo u jugoslavenskom kontekstu. On naglašava kako ova kva terminologija odgovara situaciji nakon rata kad boljševizam postaje konzervativan, pa čak i desničarski, dok prava ljevica ostaje demokratska.

Drugi boljševički udar – politika ZAVNOH-a nasuprot boljševizaciji NOB-a

Nakon neuspjeha talijanske vojske u Grčkoj te obustavljanja operacije *Morski lav* (njemački napad na Veliku Britaniju) Hitler je odlučio riješiti pitanje opredjeljenja Jugoslavije. Stoga u jesen 1940. Kraljevina Jugoslavija potpisuje s Njemačkom i Italijom pakt o nenapadanju, nakon kojega slijedili formalno pridruživanje Trojnom paktu u ožujku 1941. godine. Usljed nezadovoljstva potpisivanjem sporazuma došlo je do časničkog puča i velikih demonstracija u kojima je sudjelovala i ilegalna KPJ, a uzvikivale su se parole „Bolje grob, nego rob!“. Nakon napada njemačkih snaga, već 17. travnja u Beogradu je proglašena bezuvjetna kapitulacija Kraljevine Jugoslavije. U Hrvatskoj je sedam ranije proglašena Nezavisna Država Hrvatska (NDH), dok se u Srbiji pod krinkom antifašizma razvio četnički pokret pod vodstvom Draže Mihajlovića.

Ovaj je razvoj događaja pridonio produblivanju uvjerenja u KPJ o tome da HSS i Mačekova politika ne predstavljaju stvarnu alternativu fašističkom napredovanju.

³⁷ Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 84.

Naime, još od nastanka Banovine Hrvatske Partija nije HSS smatrala mogućim saveznikom u borbi protiv fašizma.³⁸ „Tako je proširenje svjetskog sukoba na naša područja u Hrvata izazvalo podjelu na tri strane: ustašku, partizansku i pristaše HSS-a“,³⁹ pa u kontekstu navedenog stanja Supek navodi kako KPJ organizira ustanak kada se to političkim realistima činilo neizvedivo i samoubilački.⁴⁰ Partizanski se otpor nije razvijao ujednačeno na cijelom teritoriju Jugoslavije. Dok je imao uspjeh na području Hrvatske, on je izostao u Srbiji i Crnoj Gori. Kao razlog tomu Supek navodi *crveni dogmatizam* srpskog partizanskog vodstva koji je spriječio savezništvo s demokratskim snagama, nastupajući pod crvenom zastavom i s boljševičkim geslima. Supek zaključuje kako je odsutnost zajedničke fronte komunista s građanskim i seljačkim demokratima glavni krivac za propast ustanka u Srbiji i Crnoj Gori. Takvom razvoju NOB-a Supek suprotstavlja čudo II. svjetskog rata – ustanak u Hrvatskoj. Supek zaključuje kako je za naglo širenje ustanka u Hrvatskoj bio odlučan upravo pristup utjecajne glavnine HSS-a što je omogućilo stvaranje široke demokratske fronte koja se razvijala u okviru ZAVNOH-a.

Na trećem je zasjedanju ZAVNOH-a (Topusko, 8.-9. svibnja 1944.), u kontekstu njegovih odluka,⁴¹ vidljivo potpuno iščezavanje marksističke ideologije odnosno deideologizacija ZAVNOH-a. Supek smatra kako je jedan dio partizana u okviru ZAVNOH-a bio vjeran prvotnom antifašizmu te suradnji s ostalim strankama zahvaljujući radićevštini, Krležinu *Pečatu* i demokratičnijim komunistima (op.a. Supek misli na Andriju Hebranga i Pavla Gregorića), dok je drugi dio u okviru Politbira bio odan boljševičkim ciljevima i marksističkoj dogmi. Pri interpretaciji divergencija među partizanima Supek ističe njihov dvojaki karakter: ideološki i politički. Navodi kako je do ideoloških razmimoilaženja došlo zbog odstupanja ZAVNOH-a od marksističkih dogmi, dok je do političke podjele došlo zbog ulaska brojnih *haesesovaca* u NOB. Takvu politiku na hrvatskoj ljevici tijekom II. svjetskog rata tumači kao nastavak prijeratnog sukoba na ljevici koji će dovesti do potpunog ignoriranja uloge hrvatske prijeratne ljevice u poslijeratnom historiografskom i političkom diskursu. Supek piše: „Stvaranje demokratske hrvatske države usred zaposjednute Europe, u obruču njemačkih i još talijanskih oklopnih divizija, jedinstven je pothvat u II. svjetskom ratu, nedovoljno priznat od poratnih historiografa i pogrešno obaviještenog Zapada.“⁴²

38 Potrebno je istaknuti kako unatoč negativnom stavu Partije prema Mačku, na Petoj zemaljskoj konferenciji (1940.), istaknuta je potreba osnivanja narodne vlade s osloncem na savez radnika i seljaka. (*Pregled istorije SKJ*, Beograd, 1963., 294.)

39 Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Zagreb, 1996., 14.

40 Potrebno je istaknuti da se usporedno s borbama na vojnom polju unutar Partije nastavila borba za ideološko jedinstvo. Takva su se „prirepaška skretanja“, prema Supeku, posebno manifestirala na području Hrvatske.

41 Između ostaloga donesena je Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građanina Demokratske Hrvatske te Odluka o ustroju i poslovanju narodnooslobodilačkih odbora i skupština u Federativnoj Državi Hrvatskoj.

42 Ivan SUPEK, *Tragom duha kroz divljinu*, 117.

U kontekstu razlaza među partizanima možemo promatrati i brigu vrha KPJ o *sektaštvu* na oslobođenom području u Hrvatskoj. O tomu svjedoče zapisi Edvarda Kardelja u kojima upozorava kako „vrtoglavica od uspjeha“ zahvaća neke drugove na oslobođenom teritoriju. Tako u pismu V. Popoviću sredinom 1942. Kardelj ukazuje na „potrebu odlučne borbe protiv sektaštva u politici Partije“. Kardelj smatra da ta borba mora biti centralno pitanje Partije te da je *naročito važno u Hrvatskoj* zbog prisutnosti HSS-a u Narodnooslobodilačkom pokretu u Hrvatskoj.⁴³ Prema Kardelju: „...nigde ne bi imalo tako teških posljedica za čitavu Jugoslaviju nego što bi imalo, ako bi se zacrnilo u Hrvatskoj.“⁴⁴ Stoga Supek zaključuje da je glavna zamjerka boljševičkog vrha lijevodemokratskom krilu u okviru ZAVNOH-a bila sprega građanskih liberala i *desne partijske frakcije* koja je stajala još uvijek kao bauk pred boljševicima.

Kongres kulturnih radnika i Supekova kritika marksističke dogme

U lipnju 1944. u Topuskom je održan Kongres kulturnih radnika koji je okupio gotovo sve pripadnike lijeve inteligencije iz partizanskih redova. U kulturnom kontekstu, Supek navodi da su partizani u britanskim i američkim medijima prikazivani kao šumski hajduci, stoga je Kongres, unutar kojega su prikazane predstave, održani referati i izložbe, pokazao „toliko razbora i zanosa“ usred najtežih radnih okolnosti za kulturno uzdizanje zemlje. Bio je to „najveći, najšareniji i najživlji partizanski sabor koji nije samo iznio kulturni trud u nevjerojatno teškim okolnostima, nego je također navijestao stvaralačke mogućnosti u oslobođenoj zemlji.“⁴⁵ U političkom kontekstu, Kongres interpretira kao najznačajniji pokazatelj temelja hrvatske ljevice u II. svjetskom ratu unutar kojih je zacrtan ljevičarski demokratski pravac razvoja u Hrvatskoj nasuprot boljševičkoj struji. Kongres je značajan i zbog direktnog suprotstavljanja dviju struja: boljševičke i lijevodemokratske.

Na Kongresu su bili prisutni brojni HSS-ovci što je doprinijelo rasplamsavanju sukoba između navedenih struja unutar KPJ. Supek ističe referat Petra Laste u kojemu autor navodi kako se ovog časa ne može prijeći preko šutnje Miroslava Krleže. Na temelju Lastine izjave Supek zaključuje: „Kad se ima na pameti da je u to vrijeme Krleža živio u Zagrebu u stalnoj pogibelji (...) takvo žigosanje pokazuje samo kako se još nije osušila pjena bijesa od prijeratnog sukoba na ljevici.“⁴⁶

Među najzapaženijima bio je referat Ivana Supeka. Razlog tomu bilo je Supekovo upozorenje na opasnost od nuklearne energije, godinu dana prije bombardiranja Hiroshime i Nagasakija. U referatu je iznio tri teze zbog kojih će neposredno nakon Kongresa biti etiketiran kao kontrarevolucionar. Prva je teza da se privreda mora temeljiti

43 Ivan Jelić, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, knj. II, Zagreb, 1972., 237.

44 Isto, 241.

45 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 127.

46 Isto, 138.

na obrazovanju i znanosti. Takvo je tumačenje, prema Supekovu shvaćanju, bilo u suprotnosti s boljševičkim stajalištem. Naime, postavljajući primat znanosti u društvu, rušilo se boljševičko načelo prema kojemu su, kako Supek navodi, jedino marksizam odnosno lenjinizam bili temelji izgradnje budućeg društva, a ne znanosti poput teorijske fizike, na koju se Supek pozivao u svome govoru. Druga teza očitovala se kroz njegovu kritiku totalitarističkih režima u njihovom odnosu prema modernoj znanosti. Istaknuo je primjer Trećeg Reicha u kojemu nije bilo slobode mišljenja i kritičkog suda uslijed čega je došlo do zabranjivanja teorije relativnosti, kvantne teorije te genetike kao buržujskih izdanaka. Supek navodi kako je bilo očito da nišani na SSSR gdje su navedene znanosti također bile zabranjene. Treća teza odnosila se na potrebu svjetskog razoružanja i poziv na mir. Time je započelo i njegovo otvoreno neprijateljstvo prema militantnim ideologijama.

Supek piše kako je Andrija Hebrang želio da Kongres ojača njegov položaj spram Vrhovnog štaba te mu je kao izvanpartijcu povjerio glavni referat o znanosti i društvu koji ga je trebao inauguirati kao budućeg ministra prosvjete i znanosti. No, zbog zagovaranja potpunog razoružavanja optužen je za izdaju revolucionarnih ideja, a zbog zagovaranja primjene modernih znanosti u razvoju društva Moša Pijade ga je optužio za pokušaj uskrsavanja zagrebačkog revizionizma. Referatom na Kongresu Supek otvoreno istupa protiv prevladavajućeg marksističkog dogmatizma zalažući se za društvo čiji će se razvoj temeljiti na znanosti i slobodi pojedinca, kao autentično ljevičarskim idejama.

Supekova kritika poslijeratnog ljevičarskog diskursa u kontekstu prešućivanja uloge hrvatske lijeve inteligencije i ZAVNOH-a

Marija-Vica Balen, u prethodno navedenoj knjizi, naglašava *službeno prešućivanje* hrvatske prijeratne ljevice u okviru poratne historiografije. Balen kao i Supek, u navedenom kontekstu, ističe knjigu Mladena Ivekovića *Hrvatska lijeva inteligencija 1918.-1945.* te knjige Jakova Blaževića *Tražio sam crvenu nit* i Predraga Vranickog *Historija marksizma*.⁴⁷

Balen, kao istaknuta pripadnica NOB-a u Lici, Jakovu Blaževiću zamjera „nepotpuno, površno i netočno“ pisanje o ličkoj komunističkoj organizaciji te navodi: „Najviše je o njoj pisao Jakov Blažević, ali začudo, svaki put drukčije, s puno nedosljednosti, subjektivnosti i propusta. Najčešće je prikazuje kao neku đačku ćeliju – što nije točno! Naša je ćelija od samog osnutka bila izmiješana, đačka i radnička organizacija. (...) Pišući subjektivistički, prema svom momentalnom raspoloženju, o tim danima, Blažević konstantno izostavlja imena nekih članova te partijske organizacije, među kojima i

47 Predrag Vranicki, *Historija marksizma*, knj. I, III., III., Zagreb, 1978.

moje.⁴⁸ U Ivekovićevoj se knjizi Supek spominje tek kao jedan od sudionika NOB-a bez analize njegova intelektualnog doprinosa. Iveković ga spominje u kontekstu organizacije umjetničkog salona te kao urednika *Novog studenta*, a u drugom tomu knjige nabraja Supekove dužnosti. U prilog tezi prema kojoj je veći dio historiografskog istraživanja *zaobilazio* Ivana Supeka govori i činjenica kako Iveković u svojoj knjizi ne daje analizu Supekova iznimno bitnog izlaganja na navedenom Kongresu, nego ga samo prepričava, ističući ipak kako je Supek dao određeni doprinos upozoravajući gotovo godinu dana prije Hiroshime i Nagasakija na opasnost od atomske energije.⁴⁹ Na tragu je Ivekovićevo*g ignoriranja* i Predrag Vranicki u *Historiji marksizma*. Supek smatra da Vranicki dosljedno omalovažava „povijesni udio hrvatske ljevice“.⁵⁰ Ističe kako je Vranicki potpuno *zabušantski obradio sukob* između lijevih demokrata i dogmatika, toj problematici u *Historiji marksizma* posvećene su svega dvije i pol stranice teksta.

Prema memoarskim zapisima Marije-Vice Balen, omalovažavanje uspjeha KPH započelo je već za vrijeme II. svjetskoga rata. Opisujući tako Đilasov posjet oslobođenim područjima u Hrvatskoj, Balen navodi svjedočenje svoga supruga Šime Balena⁵¹: „Glavnu je riječ vodio Đilas, koji je stajao kočoperno usred kruga s rukama u džepovima i – kao što reče Šime – iz očite zavisti nastojao omalovažiti tu borbu. Govorio je o bulumentima što se okupila oko ZAVNOH-a, a zapravo je balast revolucije, koju će prije ili poslije izdati i prijeći u kontrarevoluciju. Svi su ga iznenađeno slušali, dok ga Šime ne upita: koga to misli pod tom ‘bulumentom’. ‘Sve bivše i buduće HSS-ovce’, odgovorio je Đilas.“⁵² Sličnu tezu o prelasku HSS-a u kontrarevoluciju imao je i Kardelj navodeći kako će snaga HSS-a biti jedna od osnovnih reakcija u Jugoslaviji.⁵³

Stoga je, prema Supeku, zalaganje hrvatskih komunista za participacijom HSS-ovaca u NOB-u, zajedno s odstupanjem od tvrdih lenjinističko-marksističkih dogmi, doprinijelo skidanju *lovorovog vijenca* NOB-u u Hrvatskoj, odnosno ZAVNOH-u. Sukladno navedenom smatra kako je „Čitava historija (...), pa tako, naravno, i čitava partizanska borba, ZAVNOH i uloga Andrije Hebranga. Sve je bilo prikazano na način kao da se radilo o komunističkoj revoluciji pod jedinstvenim Titovim vodstvom“.⁵⁴ Supek zaključuje da je na taj način istrgnuto iz pamćenja mase da je hrvatska ljevica ispisala posve drugu stranicu povijesti. Ovakvim tezama Supek izvršava „afirmaciju politike

48 Marija Vica-Balen, *Bili smo idealisti...Uspomene jedne revolucionarke*, 58.

49 Mladen Iveković, n. dj., knj. II., 272.

50 Ivan Supek, *Krivovjernik na ljevici*, 131.

51 Šime Balen (1912.-2004.) bio je član seljačke komisije pri CK KPH te voditelj Propagandnog odjela ZAVNOH-a. Jedan je od suosnivača *Vjesnika* te njegov glavni urednik (1943.-1945.) Nakon 1945. postaje član delegacije FNRJ u UN-u te predstavnik za tisak u veleposlanstvu FNRJ u Washingtonu. Također je bio direktor Tanjuga (1947.-1948), a od 1962. do umirovljenja bio je na čelu Nakladnog zavoda Znanje.

52 Marija Vica-Balen, n. dj., 168.

53 Ivan Jelić, n. dj. knj. II., 242.

54 *Slobodna Dalmacija*, 25.1.2003.

ljevice koja se idejno formirala u doba pučke fronte uoči II. svjetskog rata, a potvrdila u narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj“.⁵⁵

Treći boljševički udar

Supek treći boljševički udar postavlja u kontekst Hrvatskog proljeća interpretirajući zaključke sjednice Predsjedništva SKJ u Karadorđevu kao aktivaciju *crvenih radikala*.

Nakon antistalinističkog obrata (1948.), Šestog kongresa KPJ (1952.) te Brijunskog plenuma (1966.), na kojemu je Aleksandar Ranković uklonjen iz političke arene, dolazi do određenih demokratskih kretanja u SFRJ.⁵⁶ Uslijedile su promjene u gospodarskom sustavu zemlje (privredna reforma 1965.), ali i sve jači zahtjevi za reformom Federacije kao i otpor *jezičnoj agresiji*.⁵⁷ Razdoblje od Brijunskog plenuma do Hrvatskog proljeća „bilježi najintenzivniji kulturni život u povijest SFRJ Jugoslavije“.⁵⁸ U takvom društveno-političkom kontekstu SFRJ dočekuje 1968., godinu koja je *uzdrmala svijet*,⁵⁹ u kojoj je došlo do sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj te sve izraženijih studentskih prosvjeda. Pod dojmom određenih demokratskih sloboda, kao i studentskih protesta diljem svijeta, studentski se bunt polako počeo širiti iz Beograda prema ostalim gradovima. „U zagrebačkim studentskim domovima već 3. lipnja počinju spontana okupljanja s ciljem davanja potpore beogradskim kolegama i njihovim zahtjevima.“⁶⁰ U kontekstu studentskih gibanja razvijali su se i politički zahtjevi u okviru CK SKH te Matice hrvatske. Stoga je uskoro došlo do artikuliranja, između ostaloga i zahtjev za prijenos saveznog kapitala i deviza u ruke proizvođača.

Unatoč početnom uzletu pokreta, nazvanog Hrvatsko proljeće, 1971. uslijedile su kolektivne ostavke vodstva SKH.⁶¹ U kontekstu navedenih ostavki Supek piše: „Ništa me u životu nije tako zabezeknulo – a prošao sam kroz komunističko podzemlje Kraljevine Jugoslavije, istrage Gestapa i partizansko ratovanje – kao što me zapanjila televizijska predstava u kojoj su prvaci Saveza komunista Hrvatske davali ostavke.“⁶² Bio je to *treći boljševički udar*. Supek Hrvatsko proljeće, kao i slučaj obezvrjeđivanja uloge ZAVNOH-a, promatra u kontekstu nastavka prijeratnog sukoba na ljevici izme-

55 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 260.

56 Prema Ustavu iz 1962. izmijenjen je naziv države, tako je umjesto Federativna Narodna Republika Jugoslavija država nosila ime Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

57 Matica hrvatska i Društvo književnika Hrvatske istupili su protiv *Novosadskog dogovora* (1954.) *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog jezika* (1967.).

58 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 198.

59 Vidi: Mark Kurlansky, *1968. – godina koja je uzdrmala svijet*, Zagreb, 2007.

60 Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb, 2012., 193.

61 Nakon što je na 21. sjednica Predsjedništva SKJ u Karadorđevu osuđena politika hrvatskog partijskog vodstva ono podnosi kolektivne ostavke: Savka Dabčević-Kučar (predsjednica CK SKH), Miloš Žan-ko, Miko Tripalo, Pero Pirker, Marko Koprtla i Janko Bobetko.

62 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 225.

đu boljševika i lijevodemokratskog krila. Osvrćući se na politička obilježja ZAVNOH-a navodi da su se u okviru *proljeća* ponovno javile misli o političkom pluralizmu, naciji i humanističkom univerzalizmu. Duhovna klima koja je vladala prije udara dovela je do iščezavanja militantnog radikalizma i jednopartijske monolitnosti. Supek u okviru prinudnih ostavki hrvatskog partijskog vodstva vidi *uskrснуće boljševizma. Manifest iz Karađorđeva* definira kao povratak na stare boljševičke postulate i odumiranje svega onoga što je najavljeno 1952. godine.⁶³ „Iste osude slušao sam uoči rata i potkraj narodnooslobodilačke borbe, osude amplificirane kroz megafone diktature. Tri boljševička udara na hrvatski narodni pokret, uvijek s istom ideološkom municijom.“⁶⁴

Usljed takvog razvoja situacije došlo je do povratka *spasilačkom marksizmu-lenjinizmu*. Revolucionarna je dijalektika ponovno postala nadahnuće. Supek navodi kako je nakon 33 godine ponovno pod revolucionarnom frazom razbješnjeno antihrvatsko i antidemokratsko raspoloženje. Udar je praćen opetovanim refrenom: *skretanje u nacionalizam i liberalizam*. Osvrćući se na svoj izbor za rektora 1968. godine, Supek navodi kako je partijski vrh razvio žestoku kampanju protiv njega, žigošući ga kao antipartijskog elementa, nacionalista te vođu građanske opozicije. Supek piše kako se našao *opkoljen ledenjacima*. Unatoč tomu, nastavio je svoje mirotvorno djelovanje započeto „na panju“ u Topuskom, čak i nakon sovjetske *bratske pomoći* Čehoslovačkoj, kada se Jugoslavija pripremala za obranu kao iduća *logična meta*. Sa Supekovom je aktivnošću raslo uvjerenje kako on ima određene političke pretenzije, a ostvaruje ih preko Sveučilišta. Takav se stav razvijao i zbog tekstova koji su izlazili u *Encyclopediji Modernoj*.⁶⁵

Kritika ideološkog monopola marksizma na ljevici

Ivan Supek stojeći na pozicijama humanizma, koji je počeo izgrađivati nakon II. svjetskog rata, i političkog pluralizma istupao je protiv ideološkog monopola marksizma. Njegova je kritika bila usmjerena prema dijalektičkom materijalizmu te revolucionarnom djelovanju. U kontekstu navedenog Supek istupa protiv boljševizma kao *mrlje na socijalizmu* te marksističkog monopola na ljevici. Na taj način stvara razliku između autentične ljevice s jedne strane te boljševizma s druge strane, navodeći kako se boljševici ne mogu nazivati komunistima ili ljevičarima.

63 Godine 1952. u Zagrebu održao se VI. kongres KPJ. Na kongresu je objavljena nova uloga Partije koja je preimenovana u Savez komunista Jugoslavije. Jedan od glavnih zaključaka Kongresa odnosio se na transformaciju državnog ekonomskog monopola u slobodnu tržišnu privredu.

64 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 232.

65 *Encyclopedia Moderna* počinje izlaziti 1966. godine. Časopis se danas objavljuje u sklopu Odsjeka za filozofiju znanosti pri HAZU-u. U prvom broju Supek određuje principe časopisa: „ljudsko će stvaralaštvo iznijeti pobjedu nad ukrućenim, dogmatičnim i sebičnim silama“. (Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 198.)

Vraćajući se korijenima komunizma, smatra kako bi bilo primjerenije da se partija Treće interacionale nazvala boljševičkom jer je naziv komunistički zaveo mnoge koji su se od ranog kršćanstva ili Platonove *Države* i renesanse *Utopije* zanosili ljudskom zajednicom bez privatnog vlasništva ili društvom jednakosti. Supek navodi kako je brutalnost Staljinove strahovladavine doprinijela propadanju socijalističkog internacionalizma i građanskog univerzalizma i otvorila put kukastim križevima. Prema Supeku, staljinističke čistke te vratolomije svjetske politike razdrle su i odbile mnoge pristalice komunističke interacionale, kao što je i Rankovićeva politika odvrtila mnoge hrvatske ljevičare od Partije.

U kontekstu monopola na ljevici Supek promatra i razvoj novog *marksističkog podmlatka* u Hrvatskoj u okviru filozofa okupljenih oko časopisa *Praxis*. Ovaj podmladak bio je drugačiji u odnosu na partizansku liniju ljevičara, proizašlu iz rata. Grupa je odbacivala dijalektički materijalizam, ali je ostala vjerna revolucionarnoj ideologiji. Supek i u ovom slučaju pravi razliku između grupe ljevičara okupljenih oko *Praxisa*, odnosno Korčulanske ljetne škole,⁶⁶ te prijeratnih ljevičara. Pri tome naglašava: „Ako su se i postrevolucionarni marksisti predstavljali ljevičarima, jako se razlikuju od nas prijeratnih ljevičara ili komunista.“⁶⁷ Dalje nastavlja: „Mi smo se prije svega pobunili protiv kapitalističke eksploatacije, militarizma i fašizma; i ljevičari su tada, zadojeni slobodarstvom, socijalnom pravdom i kozmopolitstvom, bili spremni na gubitak zaposlenja, robiju i samu smrti.“ Supek navedeno smatra potvrdom proklamiranih ljevičarskih ideala prijeratne ljevice, dok za poratne marksiste smatra da su se „afirmirali uglavnom poznavanjem tekstova Karla Marxa i njegovih filozofskih sljedbenika“.⁶⁸

Dijalektički materijalizam

Spajajući Hegelovu dijalektičku nužnost s Feuerbachovim historijskim materijalizmom Marx je postavio temelj marksističke misli, odnosno dijalektički materijalizam. Supek kao temeljnu kritiku iznosi davanje primarnosti ekonomskoj bazi, odnosno materijalizmu. Kao humanistički intelektualac smatra da materija ne može imati prednost nad čovjekovim duhom. Kritizira primarnost materije, smatrajući da se kroz takvu prizmu analiziranja društva i povijesti ignoriraju temelji ljudskosti. Nasuprot materiji i ekonomskoj bazi postavlja načela humaniteta i međuljudske odnose, koji se ne mogu svesti na ekonomske ili materijalne odnose. Manifestacija ekonomskog primata, u *ortodoksnim sljedovima marksizma*, najbolje se očitovala u osudi službene ideologije polaganju težište na interakciju čovjeka s kozmosom, što je prema Supeku onemogućila marksizmu da se dovine do shvaćanja čovjekove slobode. Stoga, sukladno Supekovom shvaćanju, marksistička paradigma dokida slobodu, a samim time stvara distinkciju u odnosu na ljevičarske ideje.

66 Korčulansku ljetnu školu (1964.-1974.) osnovali su Rudi Supek i Milan Kangrga. Škola se održavala jednom godišnje, na istoimenom otoku, a okupljala je najznačajnije marksističke filozofe.

67 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 177.

68 Isto, 177.

Supek odvaja marksizam od ljevice u okviru dijalektičkog materijalizma koji stoji nasuprot slobodnoj volji pojedinca.⁶⁹ Perpetuirajući tadašnju suvremenu znanost, kao zastupnik kopenhagenske interpretacije i gibanja na ljevici, Supek u odnosu na službenu partijsku liniju zagovara društveni razvoj utemeljen na modernoj znanosti, a ne na dijalektičkom materijalizmu čime pristupa ljevici izvan marksističkih okvira.

Revolucionarno djelovanje

U kontekstu revolucionarnog djelovanja Supek iznosi kritiku boljševičke devijacije na ljevici. Smatra da se u okviru revolucije očitava sva *ideološka zbrkanost boljševizma*. Lenjin i boljševici obnovili su radikalnu revoluciju mladoga Marxa, ali su u isto vrijeme prešutjeli Marxovu odbojnost prema ideologiji i dogmatizmu.

Revolucija kao način promjene društvenog poretka oduvijek je uza sebe vezala određenu dozu mističnosti povezanu s mladenačkim buntom što joj je davalo aureolu privlačnosti. Supek kritizira revolucionarnu ljevicu, navodeći kako se revolucionarno djelovanje veže uz imaginarnu viziju utopije što povezuje s paradoksom da što je „jača želja za tom konačnom divotom, to je rušilački pritiska na sadašnjicu silovitiji“.⁷⁰ Istupajući na taj način protiv revolucionarne ljevice postavio je pitanje što će se dogoditi s elementima nasilja kada se jednom instrumentaliziraju. Suprotstavlja se i onome što naziva *sektaškom ljevicom*, odnosno tezi francuskog filozofa Jean-Paula Sartrea prema kojemu se sloboda rađa iz ništavila, nazivajući je pukom besmislicom.

Supek smatra kako je 1968. došlo do radikalizacije dijela studenata koji su mu zamjerali *mirnodopsko držanje*. Kao dokaz radikalizacije studenata navodi: „Kakvo je raspoloženje nadvladalo u vodstvu pobune, vidi se i odatle što se Univerzitet u Beogradu nazvao i potpisivao na lecima ‘Crveni univerzitet Karla Marxa’. Njihovi manje brojni sljedbenici u Zagrebu okrstili su Sveučilište skromnijim imenom ‘Univerzitet sedam sekretara SKOJ-a’.“ Kao rektor bio je protiv *buškačkih govora* dijela studenata, promičući tezu kako samo sveučilišta, akademije i instituti mogu djelovati kao ruke sudbine i tako pridonijeti društvenim promjenama. Smatrao je kako samo autonomija sveučilišta ili samoupravljanje omogućuje da životno važne ustanove učinimo svojim. Jedan dio studenta nije se slagao s rektorom, vjerojatno pod utjecajem opće studentske pobune u Europi, koja je polako preuzimala konture gradske gerile. Dijelu je studenata mirnodopski pristup problemu djelovao kukavički. Supeka je posebno pogodio uzvik jednog studenta, koji ga je nazvao *grobarom hrvatske inteligencije*.

Potvrdu svoga humanističkog pristupa u okviru ljevice, nasuprot revolucionarnom djelovanju, Supek vidi u nekritičkom i oduševljenom prihvaćanju kapitalizma na

69 Potrebno je istaknuti kako Supekova politička uvjerenja imaju duboku ukorijenjenost u djelima hrvatskih humanista (Janus Pannonius i Ivan Vitez), a pogotovo u životu i djelu Marcusa Antoniusa de Dominisa (vidi: I. Supek, *Spoznaja*, Zagreb, 1971.). Ukorijenjenost ovih ideja u njegovom kasnijem političkom djelovanju zbog svoje kompleksnosti zahtijevaju posebnu analizu koja nije predmet ovoga rada. Stoga se ovom napomenom otvara prostor daljnjem istraživanju života i djela Ivana Supeka.

70 Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu*, 110.

europskom istoku nakon 1989., ističući da unatoč toj mističnoj i privlačnoj ideji revolucije koju je boljševizam njegovao, nije uspio izgraditi socijalističku misao.

Zaključak

Ivan Supek svojim djelovanjem u okviru lijeve inteligencije predstavlja iznimno zanimljiv istraživački okvir koji otvara niz problemskih pitanja. Unatoč navedenom, Supek je ostao marginaliziran u jugoslavenskoj poslijeratnoj historiografiji, ali i u širem društveno-povijesnom kontekstu. Jedan od razloga njegova marginaliziranog položaja pristajanje je uz Kopenhagensku školu teorijske fizike koja je svojim otkrićima srušila gotovo same temelje marksističke misli, od dijalektičkog materijalizma do teorije odraza. Uzimajući u obzir da je KPJ osudila Kopenhagensku školu za heretizam, Supek je kao njezin pobornik već uoči izbijanja II. svjetskog rata postao *persona non grata* u partijskim krugovima. Unatoč tomu, Supek se pridružuje NOB-u čime njegovo historijsko te istraživačko značenje postaje još intrigantnije i zanimljivije.

Značaj Ivana Supeka očituje se u činjenici da je razvio novi ljevičarski diskurs u okviru rehabilitacije ideja hrvatske lijeve inteligencije te ZAVNOH-a, odnosno u okviru kritike marksističkog monopola na ljevicu. Time je pokazao da je moguće djelovati na ljevici i izvan marksističkih okvira.

Možemo zaključiti kako se zbog iznimnog društvenog doprinosa Ivana Supeka otvara prostor istraživanjima njegovih ideja vezanih uz jugoslavensku ljevicu u okviru (post)jugoslavenske humanistike. Međutim, treba naglasiti kako je zbog kritike usmjerene prema nekim istaknutim ljevičarima, poput Jean-Paula Sartrea ili Györgyja Luckácsa, Supeku moguće pristupiti u međunarodnom kontekstu čime se otvara dodatni prostor za istraživanje ovog *krivovjernog i izvanpartijskog ljevičara*.

SUMMARY

Ivan Supek's Relations towards the Yugoslav Left (1939-72)

Ivan Supek is presented in this paper as a member of the leftist intelligentsia, who, despite his ideology, criticised the Yugoslav leftist movement and its dominant Marxist discourse. Within this context, Supek is presented as the founder of a completely different leftist discourse which was much different from the dominant party discourse. Supek founded the new leftist discourse within the Copenhagen school and the affirmation of ideas of the pre-war leftist movement and the State Anti-fascist Council for the National Liberation of Croatia.

Therefore, the central part of the paper presents Supek's thesis that the National Liberation Movement and the leftist movement were bolshevized by, as he claims, *red radicals*, which

contributed to the minimization of the role of the Croatian leftists in the victory over fascism. Since the work of Ivan Supek has mostly been *buried in silence*, the aim of this paper is not to present its analysis (which is even impossible due to his extensive socio-political and scientific work), but to provide new insight into and encourage discussions on Supek's work and theses, and in that way to put an end to marginalization of his work, both within the historiographical and broader social context.

Keywords: leftists, Copenhagen School, marxism, bolshevik strike, dialectical materialism, ZAVNOH, Croatian Spring, bolsheviks